

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 27, 2009.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 27, 2009.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 27, 2009.

UDK 811.163.41*221
821.163.41.09-32

Татјана БЕЧАНОВИЋ*

НЕВЕРБАЛНА КОМУНИКАЦИЈА У ШЋЕПАНОВИЋЕВОМ РОМАНУ-НОВЕЛИ *УСТА ПУНА ЗЕМЉЕ*

Апстракт: Невербална комуникација спада у такозване презентативне кодове који су у блиској вези са својим комуникаторима, кодерима и индексне су природе, а невербална порука у много већој мери зависи од контекста и комуникационе ситуације него вербална.

Невербални кодови се користе да би се успоставио одређени однос који комуникатор, пошilhaлац поруке жели да успостави, односно наметне другоме, а у овом роману-новели је управо таква функција невербалних кодова доминантна јер гоничи намећу однос хајке и егзистенцијалне угрожености, то јест сурове супериорности избежумљеном појединцу. Преко фацијалне експресије (гримасе, мимике), гестова, тона гласа и погледа преноси се намера, условно речено, говорника, односно пошilhaоца невербалне поруке да доминира или да се потчини, тачније, информација о његовом положају у одређеном комуникационом систему, као и о његовом афективном стању, што му омогућава да, не користећи речи, искаже наклоност или одбојност.

Однос моћи групише Шћепановићеве ликове у две основне категорије: доминантне и субординиране, али он није стабилан јер се загонетна парабола, којој је овај текст жанровски најближи, не завршава поуком већ парадоксом; прогоњени је моћан и супериоран у односу на своје гониче јер успева да побегне, али у метафизичку димензију пошто другачији вид бекства у физичком континууму простор-време није могућ ни остварив. На тај начин се статичан и монотон однос међу ликовима, који се успоставља на почетку хајке, преокреће и динамизује на самом крају.

Сиже, односно нарушавање класификационог семантичког поља и прелазак у антипоље или стање хајке, почиње инцидентом који се одиграва управо у сфери комуникације, дакле, прекршај настаје у културном коду, односно коду понашања, при чему јунак нарушава фатичку функцију језика културе, која се заснива на редувантном, предвидљивом и очекиваном понашању.

* Редовни професор Филозофског факултета у Никшићу

Кључне речи: невербална комуникација, аутокомуникација, комуникатори, паралингвистички знакови, екстралингвистички знакови, хронотоп хајке, говорни чинови, гест, индексни знак

Културно понашање није одређено генетским кодом нити се човек рађа као културно биће, већ се култура учи, при чему се усвајају различити облици комуникације како вербалне, тако и невербалне, а то учење подразумева овладавање различитим религијским, научним и уметничким кодовима. Свака култура намеће извесна ограничења и забране на човекове природне нагоне, а природно човеково понашање преводи у условно – регулисано колективним погодбама.¹ Међутим, у роману-новели *Уста пуна земље*, забране и ограничења којима се регулише понашање појединца знатно су угрожене и ослабљене, па се понашање ликова може оценити као у високој мери некултивисано, и то како прогоњеног јунака тако и његових гонича. Сам простор у коме се одиграва хајка – некултивисана природа (шума, поље, висораван) подстиче ослобађање од културних стега а понашање ликова подређује нагонској, инстинктивној суштини бића, неспутаној културним забранама и ограничењима, што ће и довести до трагедије. Дакле, нарушавање сложених културних кодова, које човек учи савладава у одређеној социјалној заједници, увек је кобно и има трагичне последице.

За човека као социјално биће најважнији начин преношења информације свакако је вербална комуникација, а моћ изговорене речи, готово песнички, описује чувени руски теоретичар књижевности Михаил Бахтин: *Реч је мост изграђен између мене и другог. Ако се он једним крајем ослања на мене, онда се другим крајем ослања на сабеседника. Реч је заједничка територија између говорника и саговорника.*²

Међутим, поред вербалних јединица човек користи и невербалне знакове, који усложњавају и обогаћују комуникациону интеракцију. Дакле, човек се изражава и на невербалне начине путем тзв. паралингвистичких и екстралингвистичких комуникационих знакова: гестовима, мимиком, додиром, поимањем простора и времена, и другим облицима који спадају у културно понашање, то јест оно понашање које је усвојено као норма у окви-

¹ О томе видети у књизи Новице Петковића *Два српска романа*.

² Цитат преузет из *Теорије књижевности* Петра Милосављевића, Београд 1997, стр. 177.

ру једне социјалне групе. У културном понашању, невербална порука се јавља као моћан елемент комуникативног процеса јер психолошка истраживања потврђују да се чак 93% емоционалног значења преноси путем невербалне комуникације а само 7% речима (<http://www.vox-magazin.com/neverbalnakomunikacije.html>).

Иако звучи парадоксално, хајка се може тумачити као облик „културног” понашања. Наиме, хајка на људе је облик понашања који се учи у свакој социјалној заједници, посебно у тоталитаристички уређеним друштвима чије се устројство заснива на развијању веома сложених и перфидних механизма прогона и злостављања својих припадника који, будући да су део колектива, морају научити како да прогоне „ближњег свога”. А да ту вештину врло брзо и добро савладају, сведоче и многи текстови засновани управо на хронотопу хајке, чији би рефрен могао бити чувени лалићевски исказ: *Човјек је знак да је хајка близу*.

Невербална комуникација спада у такозване презентативне кодове који су у блиској вези са својим комуникаторима, кодерима и индексне су природе. Невербална порука у много већој мери зависи од контекста и комуникационе ситуације, а невербална комуникација, попут било ког језика, има своје речи, реченице и интерпункцију. Наиме, невербални комуникациони знакови уланчавају се у реченице, тзв. скупове, који преносе информацију о емоцијама или ставовима учесника у комуникацији. Инваријантне јединице презентативних кодова су гестови, гримасе, квалитет гласа, мимика, положај тела; њихова порука је тренутна а они се користе у комуникацији лицем у лице која подразумева нужно присуство самих комуникатора. Фиск тврди да *невербална комуникација остварује две основне функције. Једна је да преноси индексну информацију и о говорнику и о његовој ситуацији, ставовима, мишљењима. Друга функција састоји се у успостављању међусобног односа*. Наиме, невербални кодови се користе да би се успоставио одређени однос који комуникатор, пошљалац поруке, жели да успостави, односно наметне другоме, а у овом роману је управо таква функција невербалних кодова доминантна јер гоничи намећу однос хајке и егзистенцијалне угрожености, дакле, сурове супериорности избезумљеном појединцу. Преко фацијалне експресије (гримасе, мимике), гестова, квалитета гласа и погледа преноси се намера, условно речено, говорника, односно пошљалоца невербалне поруке да доминира или да се потчини, тачније, информација о његовом положају у одређеном ко-

муникационом систему, као и о његовом афективном стању, што му омогућава да, не користећи речи, искаже наклоност или одбојност. Дакле, биће говори не само вербалним системом знакова већ и веома сложеним и моћним кодовима такозване невербалне комуникације, која упечатљивије од речи артикулише суштинске, егзистенцијалне теме и ситуације, јер укида арбитрарност вербалног система знакова и уводи непосредност паралингвистичких система, заснованих на блиској, мотивисаној вези између ознаке и означеног, која недвосмислено упућује на њихову индексну природу. *Није случајно што се највиши облик разумевања у многим типовима култура смешта у форму 'разумљиво без речи' и асоцира се са нејезичким комуникацијама – музиком, љубављу, емоционалним језиком паралингвистике.*³ Ови кодови, у суштини, више преносе информацију о емотивним и вредносним ставовима комуникатора, дефинишу однос међу њима, а не њих саме јер се однос угрожености, потчињености, афективности, као и најјаче емоције, страх и мржња најбоље исказују управо невербалним кодовима зато што речи, то јест вербални знакови, због високог степена арбитрарности, нису погодно средство за преношење индексне информације, егзалтиране емоционалности и пароксизма којима је обележено свеколико збивање у Шћепановићевом роману. То значи да је аутор жанровски хибридног текста *Уста пуна земље*, одабрао идеалан облик комуникације за моделовање хронотопа хајке. Наиме, искази фиксирани језиком, засновани на вербалним кодовима имају стабилнија значења, искази пак који се заснивају на невербалним кодовима показују висок степен семантичке произвољности, јер се ипак дешифровање у таквом комуникативном систему умногоме заснива на нагађању о унутрашњем стању комуникатора (условно речено, саговорника), па је и могућност грешке у дешифровању већа. У ствари, комуникациони модел који се успоставља у тексту *Уста пуна земље* функционише управо на том принципу наопаког или погрешног дешифровања невербалних порука, односно на мискомуникацији.

Хронотоп хајке намеће груписање ликова на принципу бинарне опозиције супериорност/инфериорност, при чему однос моћи није вербално илустрован већ је сугерисан невербалном комуникацијом. На самом крају романа, осовина моћи преломиће се на страну безименог јунака који је угрожен и инфериоран у току целе потере, па

³ Јуриј Лотман, *Структура уметничког текста*, Нолит, Београд 1976, стр. 94.

се на пролошкој граници текста дефинише сасвим супротан однос моћи од онога који је успостављен у оквиру почетне сужејне ситуације:

*Мислећи сад о свему томе, он одједном осети према тим сићушним и смешним људским створењима неку топлу и неизмерну захвалност какву им је заиста и дуговао. Али у исти мах, због њихових успаничених покушаја да га сад пронађу, почињао је и да их сажалева, што је, несумњиво, био само први израз његове надмоћности у том часу, надмоћности према свему ономе од чега се некад плашио и према свакоме од кога је икад бежао!*⁴

Однос моћи групише ликове у две основне категорије: доминантне и субординиране, али он није стабилан јер се *загонетна параболо*, којој је овај текст жанровски најближи, не завршава поуком већ парадоксом; прогоњени је моћан и супериоран у односу на своје гониче јер успева да побегне, али у метафизичку димензију пошто другачији вид бекства у физичком континууму простор-време није могућ ни остварив. На тај начин се статичан и монотон однос међу ликовима, који се успоставља на почетку хајке, преокреће и динамизује на самом крају:

Стајали смо затим изнад њега и ћутали, немоћни да било шта учинимо. У ствари, више му ништа нисмо могли. Он је тек сада за нас био неповредив и недоступан. Да ли је он то могао предвидети, и да ли се, ако је то предвидео, намерно огласио оним лелеком да га пронађемо кад издахне и тако нас недвосмислено увери да је ипак успео да утекне и нашој радозналости и нашем инату и нашој мржњи?... Чак нам се чинило да је његова смрт равна најподлијој превари (У. П. 3, стр. 54).

У овом тексту је учтивост као *стратешка манипулација језика* и начин за лакше постизање конверзацијских циљева потпуно укинута, уведена у минус поступак, а ликовима је ускраћено вербално општење да би се интензивирао процес њихове анимализације. Познавање правила учтивости у једној средини, социјалној заједници и култури, предуслов је за остваривање успешних односа са другим људима. Главни јунак познаје та правила јер се враћа у завичај, чији социокултурни код добро познаје, али њему није до учтивости јер му у тренутку суочавања са смрћу конверзацијска правила изгледају

⁴ Бранимир Шћепановић, *Уста пуна земље*, БИГЗ, Београд 1985, стр. 48 – 49. Сви цитати у даљем тексту биће преузети из истог издања.

бесмислено и он их свесно крши, а свако огрешење о норму повлачи за собом казну, која ће и уследити. Чланови социјалне заједнице поседују одређене представе о томе какво се лингвистичко понашање од њих очекује у смислу учтивости. Сусрет непознатих, посебно у пустом и ненастањеном пределу, подразумева церемонију упознавања и предвиђа читав низ редундантних и традицијом утврђених средстава, вербалних формула, аутоматизованих и клишеираних облика на којима се заснива комуникација и који служе за успостављање дијалога. Јунаци Шћепановићевог романа, означени најчешће синтагмом *Јаков и ја*, која функционише као метонимија колектива или масе, рачунају на такав тип очекиваног инструктивног дијалога. Међутим, он је изостао, а непознати човек је, мимо свих очекивања, прекршио правила комуникације, изазвао инцидент, а то је у лотмановском смислу граница која из класификационог семантичког поља преноси јунаке у семантичко антипоље у коме се као основна, доминантна структура успоставља хајка. Вербално понашање зависи од социјалних, културолошких, старосних и полних особина учесника у интеракцији, од њихових међусобних релација и од дате ситуације. Међу ликовима не постоје никакве релације пре почетка хајке, али гоничи их стварају под захукталим механизмом прогона присећајући се ствари које се никада нису десиле, па је у организацији текста активиран поступак лажне мотивације. При том престаје да буде важан социјални, културни и сваки други идентитет ликова, на шта упућује одсуство антропонима; они су ту само да илуструју механизам гоњења а лишавајући их вербалне комуникације, основног људског својства, аутор их посредно лишава човечности која не познаје, или не би смела да познаје, прогон и злостављање других. Ако им је укинута могућност вербалног општења и културно понашање засновано на експресивности и снази изговорене људске речи, онда им је веома озбиљно угрожено и елативно својство људскости, човечности. У хајци учествују ликови различитих занимања, старости и пола, али се све њихове индивидуалне карактеристике анулирају и они се подређују моћном механизму хајке, па су моделовани као функциви, књижевне конструкције подређене збивању, без сложенијег психолошког профила и развојног животног пута. Наиме, у овом роману аутор не нарушава устаљене прагматичке принципе и принципе учтивости, већ иде још даље и у потпуности их укида, на тај начин ускраћујући својим ликовима могућност да досегну човечност, јер се вербална комуникаци-

ја дефинише као основно својство човека које га одваја од осталих живих бића. У семантичком систему романа, лингвистичка, семиотичка категорија, каква је вербална комуникација, изједначава се са етичком категоријом човечности, а пошто је ликовима, креирањем особене наративне ситуације, вербална комуникација ускраћена, посредно им се ускраћује и могућност досезања узвишене етичке категорије човечности.

Пошто аутор организује комуникациони модел, ослањајући се готово искључиво на невербалне кодове, он у потпуности укида илокуциону и перформативну снагу и енергију говорног чина, али то надомешта проширеним и усложњеним функцијама невербалних порука у које спада и ћутање, које у Шћепановићевом тексту добија изузетно семантичко оптерећење. Комуникациона интеракција између прогоњеног и његових гонича ограничена је на невербалне кодове па се само условно може говорити о илокуцијској (намера говорника) и перлокуцијској (учинак на саговорника) функцији невербалних порука. Наиме, кодери, односно комуникатори више нису говорници јер је комуникација модификована и померена ка екстралингвистичким и паралингвистичким кодовима. Између намере комуникатора, гонича, и учинка на, условно речено, саговорника, односно прогоњеног, постоји потпуни несклад, а пошто је говор елиминисан, чин је у потпуности огољен, при чему су перформативи⁵ сведени на своје језгро, редуковани на чињење, акцију, па романескно збивање, лишено говора, прераста у суров, анималан и крволочан голи чин хајке, прогона.

У свакој комуникационој интеракцији јављају се поремећаји или девијације, које ремете процес преношења поруке. Успешност илокуције, то јест намере говорника, у нашем случају пошилаоца невербалне поруке, исправније је пратити са становишта саговорника, реципијента, него са становишта намере јер интенција није интерсубјективна категорија па стога није проверљива. У случају неподударања говорникове намере и саговорникове рецепције, паралелно се успостављају два комуникацијска чина: намеравани и реципирани. У роману *Уста пуна земље* тај је однос у знатној мери поремећен, девијантан, па између намераваног и реципираног комуникацијског чина постоји потпуни несклад. Наиме, пошилалац није

⁵ Искази који представљају саму радњу, чињење, у лингвистици се називају перформативима (нпр. Забрањујем вам да уђете).

имао намеру да пошаље ону поруку коју је рецепијент примио, а та девијација у комуникационој интеракцији довешће до трагедије.

Говорни чинови су успешни само ако задовољавају одређене критеријуме „за срећу”. У говорне чинове спадају: молба, захтев, наредба, забрана, упозорење, савет, уцена, претња, а у чинове конвенције и учтивости: поздрављање, ословљавање, такође, честитање, саучешће, извињавање, захваљивање. У комуникационом моделу успостављеном у роману-новели *Уста пуна земље*, изостали су управо чинови, то јест формуле учтивости (поздрављање, ословљавање, саучешће, извињавање, захваљивање). Јаз између онога што је говорник, кодер желео рећи, и онога што је рецепијент чуо и како је протумачио поруку, може бити озбиљна сметња успешној комуникацији. Због тога се јављају неочекиване последице појединих комуникацијских чинова, које подразумевају умножавање перлокуцијских ефеката (деловање на саговорника) и немогућност њихове контроле.⁶ Стратегија језичке интеракције представља веома значајан елемент сваке комуникације па и невербалне јер говорници, у зависности од интеракцијског циља, бирају одређене говорне чинове који ће им помоћи да тај циљ остваре. При том се има у виду илокуцијска моћ појединих чинова, односно перлокуцијски ефекат који они могу имати на саговорника а тиме и на реализацију циља, тако да језичка, комуникацијска стратегија може бити усмерена на консенс (кооперативност) или дисенс (некооперативност). *При том се под консенсом не разумијева само апсолутна сагласност с партнером него и сви остали облици неагресивног дјеловања да би се стабилизирао или одржао однос и постигло неконфликтно стање... За дисенсне је ситуације, напротив, карактеристично да оба или само један судионик инзистирају на својим захтјевима, који су у нескладу са опћим кооперативним комуникацијским циљевима.*⁷ Стога, у изразито консенсне чинове спадају: извињење, оправдање, самокритика, прихватање, док су дисенсни чинови противкритика, порицање, претња, исмевање. Међутим, основно обележје Шћепановићевог безименог јунака јесте одсуство потребе за комуникацијом на линији Ја - Они, што у ствари значи потпуно одсуство интеракцијског циља. У овом роману-новели комуникација је у потпуности

⁶ О томе видети у књизи Марине Катнић Бакаршић, *Стилистика драмског дискурса*, Вријеме, Зеница 2003.

⁷ Иванетић, Н: *Говорни чинови*, Завод за лингвистику Филозофског факултета, Загреб 1995, стр. 74.

усмерена на дисенсне чинове, од којих доминирају претње, псовке и клетве (*Можда смо због тога, одједном, почели и да га псујемо, називајући га свакојаким, погрдним именима и засипајући га најирњим клетвама...*), као и инсистирање на агресивним захтевима гонича, што доводи до смрти једног од учесника у комуникацији јер су сви ликови у роману, у ствари, учесници у невербалној комуникацији.

Пошто се хајка моделује као облик невербалне комуникације наглашено дисенсног усмерења, доминантну илокуцијску снагу у тексту имају претње и упозорења, али се та енергија преноси и невербалним кодовима, односно паралингвистичким системом знакова у који спадају и неартикулисани, животињски крици. Перформативи су сви говорни чинови који уједно подразумевају вршење одређене радње; хајка се у *Устима пуним земље* успоставља као перманентна романескна радња а перформативи се преводе на језик невербалне комуникације и паралингвистички систем знакова, при чему се претње исказују говором тела, мимиком, гестом, крицима и узвицима, неартикулисаним индексима, односно дисенсним сигналимa које шаљу тела анимализованих ликова:

Жудели смо да га што пре стигнемо и за све већ истрпљене муке и невоље које су нас још пратиле – што суровије казнимo. У тој неодољивој жудњи, нисмо се могли уздржати да му кратким, искиданим повицима и уздрхталим крицима, које он, на жалост, није могао чути – не обећамо: да ћемо га изгазити као змију док му свака крпича не отпадне са тела, а кожа као чивит не поплави; да ћемо му почупати нокте и повадити зубе; да ћемо му уста напунити земљом; да ћемо му се испљувати у очи; и најзад, да ћемо му, док још буде жив и свестан свега што чинимo с њим – ишчупати срце, уколико га уопште има! (У. П. 3, стр. 33)

Лингвиста Грајс тврди да је разговор *заједнички напор* и да сваки саговорник види неку *заједничку сврху, скуп сврха или макар заједнички прихватљив правац*,⁸ међутим, непоштовање утврђених максима нарушава, па чак и онемогућава успешну комуникацију. Једна од Грајсових максима, веома битна за комуникациони модел успостављен у оквирима Шћепановићевог текста, јесте максима квантитета која подразумева да је неопходно саговорницима пружити одговарајућу количину информације, ни мање ни више него што је по-

⁸ Grice, H. P. *Logic and Conversation*, In: Cole, P, Morgan, J. (eds.) *Syntax and Semantics*. Vol. 3. Academic Press, New York 1957.

требно, а тај принцип је у Шћепановићевом тексту доследно нарушен. Наиме, гоничи жуде за информацијама, а прогоњени одбија да их саопшти, дакле, не ради се о непотпуној информацији, него о њеном потпуном одсуству.

Аутокомуникација је специфичан језички код који Лотман назива и језиком Ја – Ја, а подразумева обраћање себи саме ради тумачења свог унутрашњег стања. Наиме, Лотман тврди да пренесећи информације саме себи, комуницирајући са самим собом, човек *преиначује своје биће, будући да биће неке личности можемо тумачити као индивидуални скуп социјално важних кодова, а тај скуп се овде мења у процесу акта комуникације.*⁹

Одсуство комуникације на језику Ја – Они у семантичком систему Шћепановићевог романа-новеле, као и искључиви прелазак прогоњеног јунака на аутокомуникацију, има фаталне последице јер доводи до хајке и коначно до његове смрти. Аутокомуникација безименог и прогоњеног јунака реализује се као унутрашњи говор који је артикулисан у Ер-Форми, то јест у облику доживљеног говора, чији узбуркани и егзалтирани ток треба да доведе до разрешења најозбиљније конфликтне ситуације, односно егзистенцијалне дилеме *бити или не бити*:

Најзад је у том бескрајном свету могао да одреди и своје место, јер је био сигуран да ће живети и да ће, после свега што је минуло и потонуло у бездан прошлости, умети да живи како треба! Сад је и он знао ту тајну, јер је напokon одгонетнуо суштину постојања – да смисао свему треба тражити најпре у љубави и лепоти. Можда је због тога и пожелео да једним погледом одмах обухвати сву неизмерну ширину тог дивљег и непознатог предела у којем је, ето, успео да победи самога себе (У. П. 3, стр. 46).

Постоји посебан језик, по својој функцији специјално намењен за аутокомуникацију, а то је унутрашњи говор, који у књижевним текстовима може бити артикулисан у Ich-Formi, као унутрашњи монолог и солилоквиј, или пак у Er-Formi, као ткз. доживљени говор. Оно суштинско по чему се унутрашњи говор разликује од спољашњег јесте одсуство вокализације, односно звучне, акустичке димензије. Унутрашњи говор је неми, ћутљиви говор тишине, а он је у Шћепановићевом тексту готово једини облик комуникације, ако се изузму кратке реплике које размењују гоничи. Међутим, комуника-

⁹ Јуриј Лотман: *СемIOSфера*, Светови, Нови Сад 2004, стр. 31.

циони систем који чине гоничи и прогоњени јунак није уопште успостављен на нивоу вербалног система знакова, већ се остварује искључиво у сфери екстралингвистичких и паралингвистичких кодова, тако да је Бахтинов *мост* урушен а *заједничка територија*, артикулисана људска реч која би могла спречити трагедију, напосто је укинута.

Формуле учтивости су у суштини редувантне. Свакодневно вербално понашање најчешће је усмерено ка складној комуникацији, па се неучтивост сматра одступањем од нормe. Непознати крши правило, неучтив је јер се не јавља и на тај начин грубо нарушава редувантно, дакле, очекивано и сасвим уобичајено понашање, односно *онај одувек поштовани обичај да се људи у оваквој пустоши, при случајном сусрету, макар и на тренутак придруже једни другима* (У. П. 3, стр. 11). Али он нема заједничке сврхе с другима нити интеракцијског циља па са очекиване Ја – Они комуникације прелази на аутокомуникацију, јер човек који умире од неизлечиве болести нема заједничке сврхе са другима нити потребу да комуницира с њима. Он, међутим, осећа снажну потребу за аутокомуникацијом, за разговором са самим собом, који ће му помоћи да одгонетне тајну свог постојања, али и смрти, а за то му је потребан егоцентрички, неми језик на коме се једно избезумљено Ја опрашта само од себе и од *васколиког света*. Гоничи, с друге стране, имају јасан интеракцијски циљ и само желе да му објасне правила понашања како он не би *правио од себе будалу*:

Одједном, обузети неким снажним искушењем, обојица појурисмо за њим. Учинили смо то заиста непредвиђено, али у исти мах, као по неком прећутном договору. У том нашем, на први поглед, чудном поступку – није било никакве друге побуде осим жеље да му дамо до знања да је глупо и излишно што бежи од нас, кад већ може, ако је у каквој невољи, да нам се обрати и за помоћ. Намере су нам дакле биле поштене. Хтели смо да га спречимо да испадне до краја јадан и смешан (У. П. 3, стр. 13).

Дакле, јунак суочен са смрћу нема времена ни стрпљења за фатичку функцију језика и конвенције које регулишу међуљудску, интeрcубјективну комуникацију, већ је сав окренут интeрcубјективној комуникацији или ономе што Лотман назива аутокомуникацијом (језиком Ја – Ја) јер преиспитује свој живот и његов смисао, односно бесмисао и празнину. Ситуација „бити или не бити”, у којој се јунак налази, не дозвољава му да се оптерећује уљудном, учтивом ко-

муникацијом и бројним конвенцијама које је регулишу. На тај начин он провоцира конфликтно стање јер је исувише пореметио и нарушио редувантну, фатичку функцију језика и културе уопште. Наиме, сиже, односно нарушавање класификационог семантичког поља и прелазак у антипоље или стање хајке почиње инцидентом који се одиграва управо у сфери комуникације, дакле, прекршај настаје у културном коду, односно коду понашања при чему јунак нарушава фатичку функцију језика културе, која се заснива на редувантном, предвидљивом и очекиваном понашању:

Ваљда смо очекивали да он први прекине заједничко ћутање или неким гестом покуша да нам се приближи и тако унесе бар мало природности у наши неочекивани сусрет. Али он се тада, мимо свих предвиђања, нагло окрену и тргнувши главом као зауздани коњ – ступити низ падину, мрсећи својим дугим и неспретним корацима високу травуљину... Посматрали смо га ћутке, не схватајући шта га је могло навести да тако неурачуљиво прекрши онај одувек поштовани обичај да се људи у оваквој пустоши, при случајном сусрету, макар и на тренутак придруже једни другима. (Подвукла – Т. Б.). (У. П. 3, стр. 11).

Tatjana BEČANOVIĆ

NON-VERBAL COMMUNICATION IN ŠĆEPANOVIĆ'S
NOVEL-NOVELLA „MOUTH FULL OF EARTH”

Summary

In Šćepanović's novel-novella *Mouth Full of Earth* persecution is modeled as a universal process deeply rooted in the very essence of being, as a proto-situation adopted by every culture and repeated by the laws and logic of an archetypal paradigm. Spatial-temporal point of view is in this novel usually fixed and attached to the characters, which means that the narration, i. e. representation is mediated through their physical-existential position. In the case of the persecutor the narrative voice matches the perspective, i. e. the one who speaks is the one who sees, which results in the homodiegetic narrative situation, whereas in the case of the persecuted, nameless hero there is a distance and mismatch between the narrative and observing instance, which inevitably results in the heterodiegetic narrative situation.

Mouth Full of Earth is an allegorical story about the persecution and discrimination of an individual in a society that cherishes a collectivity cult divinizing peasant-working mentality and axiological parameters. A hidden dialogue with the communist

ideology, which in the years when Šćepanović created this text was still cherishing the collectivity cult dominating the entire Yugoslavian culture and its semiotic sphere, points to one of the metatextual dimensions of this short and dense hybrid of genres.

As for the spatial structures in the novel-novella *Mouth Full of Earth* semantically the most complex one is doubtlessly the binary opposition that exists between the upper and lower world. The upper world is from the beginning only subtly implied, merely suggested through hierophanic symbols and Christian mysticism, especially through the elaborated imagery of stars, sky and birds, providing parallel modeling and simultaneous existence of the upper and lower world but endowing them with completely different functions. Namely, the lower world is a showground of a meaningless, futile and wasted life; it is a space and time framework within which persecution is enacted as the only possible action and the eternal, archetypal form of existing, behaving and communicating.

